

BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

MUSTAFAYEV MƏHƏMMƏDƏLİ BAYRAM oğlu

*Sumqayıt Dövlət Universiteti, fil.e.d., professor
mehemmedeli.mustafayev1958@mail.ru*

Açar sözlər: *Bədii dil, bədii təxəyyül, dilin zənginliyi, sənətkar, elmi dünyagörüşü, fikrin bədii ifadəsi, tədbeh, istiarə.*

Bədii dil yazıcının sevdiyi «ədəbi material»dır. Dil eyni zamanda milli təfəkkürün ifadə vasitəsidir. Sənətkar söz seçimində həmişə zərgər dəqiqliyi ilə işləyir, onu cilalayır, məşhur bəna professionalığı ilə öz əsərinə daxil edir. Dil fikrin, hissın, duyğunun söz vasitəsi ilə təzahürüdür. Dilin zənginliyi, gözəlliyi yazıcının elmi dünyagörüşünün, bədii təxəyyülünün göstəricisidir. Bu mənada bədii dil əsərin həm formasına, həm də məzmununa təsir göstərir, orijinallığın başlıca göstəricisinə çevrilir.

Elmi təfəkkürdən fərqli olaraq, incəsənətdə, yaradıcı peşələrdə, bədii yaradıcılıq prosesində obrazlı təfəkkür ana sütunə çevrilir. Obrazlı təfəkkürün yüksək forması sayıla biləcək assosiativ təfəkkürü isə zahirən bir-biri əlaqəsi olmayan, yaxud əlaqəsi uzaq görünən əşya və hadisələr arasında poetik qanunauyğunluq, poetik kontakt yaratmaq cəhdləri kimi düşünmək olar. Təbii ki, bu həm yaradandan (şairdən), eləcə də onu qavramaq istəyəndən (oxucudan) yüksək intuisiya, intellekt və məntiq tələb edir. [1, s.27]

Dilin, söz və ifadənin yaradıcısı və onu yaşadan da sənətkardır. O, ümumxalq danışq dilindəki sözləri bədii yaradıcılığa gətirir, ona yaşamaq hüququ verir. Adi danışqdakı söz bədii yaradıcılıqda çox ustalıqla yerləşdirilir, müxtəlif mənə çalarları kəsb edir. Yazıçı dilində istifadə olunan bədii təsvir və ifadə vasitələri də dil materialıdır və öz potensialını yazıçı təxəyyülündə genişləndirir. Yazıçı söz seçimində tam sərbəstdir, o sözün həqiqi və məcazi mənələrindən eyni dərəcədə istifadə etmək imkanına malikdir. Bədii dilin məcazi mənələrindən çoxvariantlılığı dilin zənginliyinin göstəricisidir. Nizaməddin Şəmsizadə doğru olaraq yazır: “Bədii dil, ədəbi dil dilin ən mükəmməl, cilalanmış formasıdır. Çünki bu dil sənətkar qələmi ilə yonulur, böyük fəlsəfi fikirləri ifadə edir, Bədii mətn harmoniyası tapılmış dil işarələri sistemidir. Bu xüsusilə şeir mətninə, lirik mətnə aiddir Şeirnin poetik komponentləri, vəzn, qafiyə, məcaz, metafora və s. məhz dil işarələrinin poetik kompozisiyası sayəsində mümkün olur”. [2, s.119]

Fikrin bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə ifadəsi bədii üslubu meydana çıxarır. Bədii əsərlərdə sözlər iki mənada işlədilir: 1. Sözün həqiqi, müstəqil mənası; 2. Sözün lüğəti, məcazi mənası. Canlı danışq dilində, ümumxalq dilində, eləcə də ədəbi dildə sözlün müstəqil mənasından geniş istifadə olunur. Elmin bütün sahələrində, gündəlik həyatda sözlün həqiqi mənası işlədilir:

*Ulduzlar sayrışıb göz vurur aya,
Çəsmələr çağlayıb tökülür çaya,
Sevənlər gəlisə hər gün dünyaya,
Biz niyə seyməyək bir-birimizi.*

Zəlimxan Yaqubun bu bəndində sözlər həqiqi mənasında işlədilib. Bədii əsərlərdə sözlər eyni zamanda öz həqiqi mənasında deyil, məcazi mənada oxuculara təqdim olunur. Məcəzalar dilin bədii ifadə imkanlarını üzə çıxarır, onun zənginliyini göstərir. Çoxmənalı leksik vahidlər dilin ifadəliliyini genişləndirir, bədii yaradıcılığa obrazlılıq, yeni məzmun və forma gətirir. Fikrin obrazlı ifadəsində bədii təsvir və ifadə vasitələri mühüm rol oynayır. Fikir zənginləşir, onun ifadəsi asanlaşır, əsər yeni bədii-estetik gözəllik əldə edir. Hər bir yazıçı əsərində sözlərin düzülüşünə diqqət yetirir.

Sözün həqiqi və məcazi mənası. Məna çalarlarına görə sözlər birmənalı və çoxmənalı olur. Söz cümlə daxilində ya məhdud, ya da geniş mənada işlədilir. Sözün bir əsas mənasından başqa bir mənası olursa, bu cür sözlər təkmənalı-monose-mantik sözlər hesab edilir. Məsələn, ata, ana, meşə, ağac, həyat, məişət kimi sözlər təkmənalıdır. Ədəbi dildə, bədii yaradıcılıqda çoxmənalı sözlərin əhəmiyyəti böyükdür. Çoxmənalılıq Azərbaycan dilində lap qədim zamanlardan işlənib bu gün də bu proses davam edir. Qədim türk dilində çoxmənalı sözlər az işlənmişdir. Şübhəli ki, "türkün sözü" ifadəsi də buna işarədir. Söz öz müstəqil mənasını itirərək çoxmənalılıq qazandıqda məcazi məna yaradır.

Müasir bədii mətn, həmçinin sosial və psixoloji, utopik və antiutopik, alternativ tarixin təsviri kimi keyfiyyətləri birləşdirirək, janrların sintezinə cəhd edir. Burada postmodernist təsvirin aktivləşməsinə görürük: şəxsiyyətə sərbəst yanaşma, reallığa ironiya, ikili təsvir, söz oyunu, əlaqəsiz mətn, dağınıq süjet və s. [3, s.18]

Məcəzlər. Dilin kateqoriyalarından biri olan məcaz dilin ifadəlilik imkanlarını genişləndirir, lüğət tərkibini zənginləşdirir, obrazlılıq yaradır. Məcəz sözün əsl, əzəli mənasından yaranır. Sözün çoxmənalılığı məcazin yaranmasını şərtləndirir. Çoxmənalı sözlərin biri onun əsas, digəri isə məcazi mənasını təşkil edir.

Sözün həqiqi mənası hansısa bir əşyanın, hadisənin ifadəsi üçün işlədilir. Dillilikdə buna normatik məna deyilir. Həqiqi məna məcazi mənanın yaranması üçün əsas olur. Həqiqi mənada işlədilən söz başqa söz və hadisələri ifadə etmək üçün işlədiləndə məcaz yaranır. Sözlərin məcazi mənasının yaranmasında əşya və hadisənin məkan, zaman kimi bənzəyiş əlaqələrin varlığı mühümdür.

Sözlərin həqiqi mənası mətdən kənar da özünü göstərir. Məcəzi mənanı isə cümlədən xaricdə ifadə etmək mümkün deyil. Məcəz nitqədə, danışmada, dilətdə meydana çıxır. Deyə bilərik ki, məcaz çoxmənalılıq əsasında yaranır. Əgər sözün həqiqi mənası əşyanı ifadə edərsə, məcazi məna onun təsvirinə xidmət edir.

Məcəz deyəndə ilk yada düşən məcazi – mürsəl anlayışdır. Məcəzi-mürsəl bir sözün gerçək anlamının xaricində bənzətmə məqsədi güdmədən yaranan məcazdır. Gündəlik danışmada çeşidli məcəzlərlə qarşılaşırıq. Bunları sıralayaq:

1. Məcəzi- mürsəl: Məcəz deyəndə ilk öncə məcazi-mürsəl yada düşür. Məcəzi-mürsəl bir söz gerçək anlamının xaricində bənzətmə məqsədi güdmədən istifadə olunur. Gündəlik danışmada müxtəlifçeşidli məcazdan istifadə edirik.

2. Məcəzi-mürsəldə: 1. Sözün həqiqi mənasının xaricində işlənməsi. 2. Əngəlləyici ipucu verən sözlərdən istifadə. Xalq arasında çox işlənən "gözə girmək" ifadəsində məcazi-mürsəl var. Çünki burada "göz" sözü gerçək anlamı xaricində işlədilmişdir. "Gözə girmək" deyimini "başqasının rəğbətini və sevgisini qazanmaq" mənasına gəlir. Türk şairi Şeyxi şeirlərinin birində yazır:

*Təşnə canım qan udar ləlinə qarşı eyləməz,
Qəmzən oxundan həzər bənzər susadı qanına.*

Şair bu beytdə "qan udmaq" və "qanına susamaq" ifadələri ilə məcazi-mürsəl yaratmışdır. Burada qəmzə oxu bənzədilmiş, ləl (yaqut) də açıq istiarə yolu ilə sevgilisinin dodağına işarə edilmişdir. Bədii yaradıcılıqda məcazin aşağıdakı növləri var: *təşbeh (bənzətmə), sinekdoxa, metafora, metonimiya, epitet.*

Təşbeh (bənzətmə). İfadəyə güc qatmaq üçün aralarında gerçək, ya da məcaz çeşidli yönərdən yaxınlıq, bənzərlik üzə çıxan, ən azı iki məvhumdan oxşarlıq baxımından güclü olana təşbeh deyilir. Başqa cür desək, əgər özəllik baxımından bir-birinə uyğun olan iki məvhum arasında bənzərlik yaranırsa, buna təşbeh deyilir. "Təşbeh" ərəb sözüdür, "oxşatmaq", "bənzətmək" mənalarnı ifadə edir. Təşbeh məcazin ən sadə növüdür.

Şairlər onalara təsir edən hər hansı hadisə və yaxud varlıq qarşısında həyəcanlanır, bu həyəcanı qüvvətli və təsirli şəkildə anlama bilmək üçün ruh halını oxucuda daha yaxşı canlandırma biləcək bənzətmələrdən istifadə edir. Təşbehlər bu cür yaranır. Təşbehlərdə 4 bənzətmə ünsürü var:

1. Bənzəyən (müšəbbəh, təşbeh edilən) bir-birinə bənzədilən şeylərdən özəllik baxımından zəif olanıdır.

2. Bənzədilən bir-birinə bənzədilən şeylərdən özəllik baxımından daha güclü və üstün olanıdır.

3. Bənzətmə qoşması bənzəyən və bənzədilən arasında ortaqlıq vardır. Əslində bənzətmə bu ortaqlıq nöqtəni müəyyənləşdirmək üçün yaradılır. Ancaq bu ortaqlıq nöqtə hər zaman vurğulanaraq təkrar söylənməyə bilər.

4. Bənzətmə ədatı. Bənzəyən və bənzədilən arasında bənzətmə əlaqəsi yaranan söz. Aşağıdakı bənzətmə ədatından istifadə olunur: adətən, bənzər, çünki, tə, elə bil ki, kimi, məgər ki, sanki, və s. Təşbehin, bənzətmənin aşağıdakı növləri var:

1. Müfəssəl (mücməl) təşbeh. Bənzətmə ünsürlərinin bütün tərəfləri bəlli olan təşbehə müfəssəl təşbeh deyilir. Aşağıdakı bədii nümunələr müfəssəl təşbehdir: "Lalə tək qızarmaq üz qaydasıdır" (M.P.Vaqif) misrasında bənzəyən üz, bənzədilən lələdir. "Əllərin elə bil qar çiçəyidir" (Nüsrət Kəşəmənli) misrasında bənzəyən əl, bənzədilən qar çiçəyidir.

*"Nə yazdı gül üzün vüsfində hame,
Ki yarpaq kimi titrər idi namə"-beytində (Əhməd Paşa)*

- Bənzəyən: namə
- Bənzədilən: yarpaq
- Bənzətmə qoşması: titrəmək
- Bənzətmə ədatı: kimi

2. Mükəmməl təşbeh. Qrammatik əlamətlərin iştirakı olmadan düzələn təşbehlərə mükəmməl təşbeh deyilir. Məsələn: "Qaşların kamandır, gözəlirin oxdur".

3. Qısaltılmış təşbeh. Bənzətmə qoşmasının iştirak etmədiyi bənzətməyə qısaltılmış təşbeh deyilir:

Miyanın rüşteyi canını gümüş ayınemi sinən,

Binagışunla mənğüşün gül ilə jalədir guya. (Bağı)

Şair burada gözəlin belini ipliyyə, göyüzünü aynaya bənzətdərkən təşbehin sadəcə iki ünsürünün-bənzəyən və bənzədilənin adını çəkir. Daha sonra gözəlin qulağını gülə, köbəyini gül danəsinə bənzədir. Bənzətmə qoşması kimi "guya" sözündən istifadə edib. Burada bənzətmə qoşması iştirak etmir.

4. Mükədd təşbeh. Bənzətmə qoşması iştirak etməyən təşbehə mükədd təşbeh deyilir.:

Hüsnün sifətin ta kim deyər işidə daim

Gülşənədə gülü qönçə güşü deyər olmuş. (Necati)

Şair gül bağçasında güllü qulağa, qönçəni dənəyə bənzətməmişdir. "İşitmək isə bənzətmə qoşmasıdır.

5. Təşbeh-i-bəliğ. Təşbehin sadəcə olaraq iki təməl ünsürüylə, bənzəyən və bənzədiləndən əmələ gələn təşbehlərə təşbeh-i-bəliğ deyilir.

Dəmbədəm bülbül kimi mən zar-zar ağlaram,

Sən fərəğət gülşənində ələmi güldür mənə.

Sinekdoxa. Sinekdoxa məcazin növlərindən biridir. Məcəzin növlərindən metonimiya daha yaxındır. Fərqli isə əmələ gəlmə yollarındadır. Metonimiya məkan, zaman, məntiq, səbəbiyyət əlaqəsi kontekstində bir əşyanın başqa bir əşya üzərinə köçürülməsi nəticəsində əmələ gəlir. Sinekdoxa isə kəmiyyət əlaməti əsasında bir əşyanın əlamətinin digər əşya üzərinə keçməsi nəticəsində yaranır. Yəni sinekdoxa çoxun az, azın çox mənasında işlənməsidir. Məsələn, «Liderin vəzifəsi xalqa yol göstərməkdir» ifadəsində az çox mənasında işlədilib. "Lider" sözü ümumiləşdirici mahiyyətdədir. Əksinə də ola bilər. Yəni çox az mənasında işlənilə bilər. S.Vurğun yazırdı:

Şizin güldüyümüz çoban torpağı,

Nizamilər, Füzulilər yetirib.

Metafora (istiarə). Bədii təsvir vasitələrindən ən geniş yayılan metaforadır. Hər hansı bir predmetin adının başqa birinin üzərinə köçürülməsi işlədilməsi, ona xas olan əlamətlərin başqa birinə həvalə edilməsi metafora yaradır. Burada müqayisə olunan tərəflərdən biri atılır, ancaq atılan məvhumun xüsusiyyətləri saxlanılır. Bunun əsasında söhbətin nədən gəldiyini anlayırıq. Məsələn, M.P.Vaqifin şeirlərində «bal dodaqların» ifadəsi işlənilir. Sevgilinin dodaqlarının şirinliyindən söhbət gədir, ancaq «şirin» sözü işlədilmir. "Metafora" yunan, "istiarə" ərəb dilindən

götürülmə, “köçürmək” mənasına gəlir. Məsələn, “Gözlərin nə yaman dəridir” ifadəsində dəryaya, dənizə xas olan xüsusiyyət insan gözüne köçürülmüşdür.

Metafora qüvvətli bədii təsvir vasitəsidir, fikrin, nitqin incəliyini, emosionallıq ifadə edir. Məsələn, ayı hər hansı bir heyvanın adıdır. Ancaq ondakı qanmazlıq, zorakılıq kimi əlamətlər metafora yaradır. Metaforaların aşağıdakı növləri var:

1. Zahiri cəhətdən oxşarlığa görə yaranan metaforalar. Bəzən insana aid olan əlamətlər adı oxşarlıq nəticəsində başqa əşyaların üzərinə köçürülür. Məsələn: *çayın başı, suyun gözü;*
2. Daxili əlamətlərə görə meydana çıxan metaforalar. Məsələn: *ayı, meymun, tülkü, it, quzğun kimi heyvan və quş adları insan üzərinə köçürüldükdə metafora yaranır.*

3. Metafora bəzən insan və yaxud başqa canlılara məxsus hərəkətlərin əşyaların üzərinə köçürülməsi nəticəsində də meydana çıxır. Məsələn: *quş kimi uçur, fikir gəlir, ruhum dincəlidir* və s.

4. Bir sıra hallarda feillər cansız əşyalar bildiren isimlərlə birləşib metafora yaradır. Məsələn: *adam quruyub, insan kök salır.* Bunlar frazeoloji metaforalar adlanır.

Hər bir metaforada gizli bir müqayisə mövcuddur. Metaforalar təşbehə nisbətən daha qüvvətli təsir yaradır. Burada yığcamlıq mühüm rol oynayır. Kim güclüdirsə, ona fil deyiləndə metafora yaranır. Metafora haqqında ilk dəfə Aristotelin yaradıcılığında məlumat alırıq. Metaforalar iki yerə bölünür: 1. Ümumişlək metafora; 2. Üslubi və yaxud poetik metafora.

Şeyrin məcazi mənasından yaranan, sabitləşən, bəzən isə terminə çevrilən metaforalara ümumişlək metaforalara deyilir. Məsələn: *çayın başı, baş ucalığı, ay doğub* və s.

Üslubi və yaxud poetik metafora bədii dildən əmələ gəlir. Danışıq dilində buna rast gəlmək mümkündür deyil. Poetik metafora danışıq dilində komik görünür. Bədii yaradıcılıqda isə fikrin təsirli ifadə olunmasına xidmət edir. Məsələn, R.Rza yazır:

*Əlində qanlı qılınc,
Ölkədə gəzir ölüm.
Onun dodaqlarına,
Buzlanmışdır bu soyuq.*

Burada şair müharibənin dəhşətlərini, ölümün müdhişliyini göstərmək üçün poetik metaforadan istifadə edib.

Metonimiya. Məcəzin geniş yayılan növlərindən biri də metonimiyadır. Bunlar metaforadan kəskin şəkildə fərqlənir. «Metonimiya» yunan sözüdür, mənası bir sözün başqa bir sözlə əvəz olunmasıdır və “ad dəyişmə” mənasına gəlir. Burada müəyyən bir fikri qüvvələndirmək məqsədi ilə bir söz başqa bir sözlə əvəz olunur. Bu məcaz növünə adi danışıqda da tez-tez rast gəlirik. Məsələn, “torpaq inləyir”, “vətən ağlayır” ifadələrində insana xas olan xüsusiyyətlər torpağa və vətəna köçürülmə və ad dəyişdirilməsi zəminində metonimiya yaradılıb.

Metonimiya bənzəyiş əsasında deyil, bir-birindən fərqli olan əşya və yaxud hadisələrin qarşılaşdırılması və nəticədə əmələ gələn daxili və zahiri əlaqələr nəticəsində meydana çıxır. Metonimiyada bir əşya və yaxud hadisə adının onlar haqqında təsvirlərlə bağlı başqa adla əvəz olunmasıdır. Məsələn, A.S.Puşkin yazırdı: «Oxuyardı həvəsli o, “Anueyil”i». Əslində burada əsər nəzərdə tutulur. «Güləcəksən hər bir zaman, Azərbaycan, Azərbaycan» misrasında isə «güləcəksən» kəlməsi xalqa aiddir.

Epitet. Bədii təsvir vasitələrinin ən geniş yayılmış növü epitetdir. Epitet bədii təyindir. Yunanca «epitos» sözündən götürülmə, mənası «əlavə» deməkdir. Epitet əşya, hadisə və hərəkət bildiren sözlərə əlavə edilərək onların mənasını qüvvələndirir, izah və təyin edir, onu zənginləşdirir. Epitet sözün həm həqiqi, həm də məcazi mənasından yaranı bilər. Bunu da qeyd edərkən ki, məcaz əsasında əmələ gələn epitetlər daha məzmunlu və diqqət cəkəndir: “Epitetləri ən çox izah etdiyi sözləri özünün hansı çalarları ilə aydınlaşdırmasına görə təsnif edirlər. Sözün işarə təbiəti onun digər sözləri aydınlaşdırma rolunda unikal xüsusiyyətlərini üzə çıxarır. Yəni söz epitet kimi digər sözlə yanaşı qoyularkən bu rolda onun ancaq müstəqim mənə, məcazi, bənzədic, assosiativ və təqribi mənalardan da istifadə olunur. XIX əsrdə mifoloji məktəbin nümayəndələri epitet terminini müasir strukturalizmədəki “söz” termininin qarşılığı kimi alaraq onu geniş anlayır və tədqiq edirlər. Epitetə həsr olunan bu tədqiqatlar əslində sözün işarəvi və obraz təbiətinin tədqiqi idi

və sonralar XX əsr strukturalistləri və F.Süsür də sözün işarəvi təbiətini araşdırmaq üçün bu tədqiqatlardan istifadə etmişlər”. [4, s.228]

Epitetlər iki cür olur: 1. **Məntiqi epitet;** 2. **Təsviri epitet.** Məntiqi epitetdə təsvir olunan əşyanı başqa əşyalardan ayırmaq üçün onun xüsusiyyətləri işğırılır. Məsələn, üç mərtəbəli ev, Çünki o heç vaxt müstəqil işlənmir. Ancaq hansısa bir sözlə qoşularaq ümumi mənanı qüvvələndirir. Məsələn:

*Zaman alı kimi qaçır çaparaq,
Gərək ayaqlaşmaq zamanla biz də.
Bir böyük şəərədir alıb daşımaq,
Bu qızıl günləri öz çiyinizdə. (O.Sarıvəlli)*

Şeyrdəki «qızıl» sözü məcazi mənədadır. Birinci bənddə söz müstəqil mənada, ikinci bənddəki şeyrdə isə «gül» mənasında işlədilir.

Mübaligə. Bədii yaradıcılıqda hər hansı bir əşyanın, hadisə və əhvalatın, ruhi-psixoloji vəziyyətin qəsdən işğırılması mübaligədir. Mübaligə ərəb sözüdür, şişirtmək, böyütmək mənasına gəlir. Mübaligəyə elmi ədəbiyyatda bəzən şişirtmə də deyilir. Məsələn, nağıllardakı “Alt dodağı yer süpürürdü, üst dodağı göy” ifadəsi mübaligədir.

Sözün təsirini artırmaq məqsədi ilə və yaxud çox vaxt həyacan səbəbindən bir vəziyyətin, hadisənin, ya da varlığın olduğundan böyük və yaxud kiçik göstərilməsi, şişirdilməsidir. Söz kimi mənası çox getmək, çoxluğa meyl deməkdir. Bəzən çirkin və yəndəmsiz şişirtmələr və ölçüsüzlük müsbət nəticə verməyə bilər. Divan şairləri daha çox mədhiyyə, fəxriyyə, öyməyə və həcvlərdə mübaligəyə üstünlük vermişlər. Mübaligələr ifadə dərəcəsinə görə üç yerə bölünür:

1. **Təbliğ dərəcəsinə mübaligə.** Ağa uyğun, gerçəkləşməsi mümkün olan mübaligəyə təbliğ dərəcəsinə mübaligə deyilir:

*Məmləkət meşşatayı adliylə ziynət-i-yab olur,
Səltənət pirayeyi hulkuyula hüsnü an olur. (Nəfi)*

Burada şair Sultan Əhmədın ədaləti ilə ölkəni idarə etdiyini, gözəl əxlaqı ilə səltənəti yaşatdığını söyləyərək təbliğ dərəcəsinə mübaligəyə yol verdiyi görünür.

2. **İfrat dərəcəsinə mübaligə.** Ağa uyğun olmayan, imkansız görünən mübaligələrə ifrat dərəcəsinə mübaligə deyilir:

Mən qoparıb atmışam bir dağı bir dirna ilə (M.Ə.Sabir)

3. **Gülüş dərəcəsinə mübaligə** ağıla uyğun olmayan, gerçəkliyə sığışmayan mübaligə çeşididir. **Kinaya.** Ədəbi dildə geniş istifadə olunan bədii təsvir vasitələrindən biri də kinayədir. Burada ifadə vasitələri cümlə, bitgin bir fikri formasında meydana çıxdığına görə bədii təsvir vasitələrindən fərqlənir. Buna görə də kinaya poetik sintaksis və yaxud poetik fiqurlar da deyilir. Kinaya ərəb sözündən götürülmə, mənası “tənə etmə”, “toxunmaq”, “ironiya” deməkdir. Elmi ədəbiyyatda “sarkazm” kimi də işlədilir. Təbir kinayənin daha kəskin formasıdır.

Məzmununa görə kinayənin iki növü mövcuddur:

1. **Yumorlu kinaya.** Bu növ kinayədə yumşaq, mərhəmət var. Daha çox kömək etmək məqsədi güdüldür. “Nədir, nə deyirsən vəfalı yarım” (S.Vurğun “Vaqid” dramı) misrasındakı “vəfalı yarım” ifadəsində yumor var.

2. **Satirik kinaya.** Satirik kinayədə kəskinlik, şiddət, bənzəməlik ifadə olunur. Məsələn, “Mənə yaxşı gün ağladın” ifadəsi bu cürdür.

Təkrir. Bədii yaradıcılıqda eyni söz və ifadənin dəfələrlə təkrarlanmasına təkrir deyilir. Misal olaraq:

*Car çəkir, çarxların çaxnaşq səsi,
Car çəkir, qışqır nəhəng matorlar-(Səməd Vurğun)*

behtindəki “car çəkir” ifadəsinin hər misrada təkrar olunması təkrir yaradır.

Təzad. Bədii yaradıcılıqda məzmunca bir-birinə zidd olan iki anlayışın qarşı-qarşıya gəlməsi bədii təzad deyilir. Bu məqsədlə bədii yaradıcılıqda antiteza terminindən də istifadə olunur. Təzad, adətən, müxtəlif üsullarla meydana gəlir:

1. Eyni cümlədə bir-birinə zidd olan iki sözün birləşməsi ilə yaradılan təzadlar.

Misal üçün: “*Yaxşı igid yaman gündə tanınar*” ifadəsində “yaxşı”, “yaman” sözləri bədii təzadlıdır.

2. Bir-birinə əks olan hadisə və əhvali-ruhiyyənin verilməsi ilə yaranan təzadlar.

Misal üçün “*Şimalın şaxtalı-qarlı bir günündə boz ayı ovunun isti qanından sanki məst olmuşdu*” cümləsində “isti” və “soyuq” sözləri bir-birinə zidd olan anlayışlardır.

Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin zənginliyi, dilin zənginliyindən xəbər verir. Buna görə də bədii yaradıcılıqda ondan geniş istifadə olunur və tədqiqatçılar poetik yaradıcılığın bu sahəsinə xüsusi diqqət yetirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cümənov D.A. Rəsul Rza ədəbi məktəbində poetexnologiya məsələləri // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi, c.16, № 3. Sumqayıt: SDU, 2020, s. 27-32; <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44219934>
2. Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Proqres, 2012, 434 s.
3. Məmmədova T.K. Müəllif ironiyası və bədii təxəyyül (E.Hüseynbəylinin “Azıx” romanı əsasında) // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi, c.16, № 2. Sumqayıt: SDU, 2020, s. 18-21; <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43169088>
4. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2008, 191 s.
5. Qəhrəmanlı N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: BDU, 2008, 106 s.
6. Kabaklı A. Türk Edebiyatı. c.I. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1978.
7. Rəfil M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş. Bakı: APİ-nin nəşr., 1958, 96 s.
8. Salmanov Ş. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələləri / “Ədəbiyyat” qəzeti, 20 noyabr, 1992

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ И ВЫРАЖЕНИЯ *Мустафәев М.Б.*

Ключевые слова: художественный язык, художественное воображение, богатство языка, мастер, научное мировоззрение, художественное выражение мысли, уподобление, метафора

Художественный язык – это излюбленный «литературный материал» писателя. Одновременно, язык является средством выражения национального мышления. При выборе слов мастер всегда работает с ювелирной точностью, шлифует слово, вводит его в свое произведение с профессионализмом известного каменщика. Язык – это проявление мысли, чувств и ощущений посредством слова. Богатство и красота языка являются показателями научного мировоззрения, художественного воображения писателя. В этом смысле, художественный язык оказывает воздействие как на форму, так и на содержание произведения, становясь главным показателем оригинальности.

SUMMARY

FEATURES OF THE MEANS OF ARTISTIC REPRESENTATION AND EXPRESSION *Mustafayev M.B.*

Keywords: artistic language, artistic imagination, richness of language, master, scientific worldview, artistic expression of thought, likening, metaphor

Artistic language is a favorite “literary material” of the writer. At the same time, language is also a means of expressing national thinking. When choosing words, the master always works with jewelry precision, grinds the word, introduces it into his work with the professionalism of a famous mason. Language is the expression of thoughts, feelings, and sensations through words. The richness and beauty of the language are indicators of the scientific worldview, the artistic imagination of the writer. In this sense, the artistic language affects both the form and the content of the work, becoming the main indicator of originality.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	12.03.2021
	Son variant	30.04.2021